

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2018:07

ARKEOLOGISK FÖRUNDERSKNING

Båtsman Turings torp

RAÄ-nr Turinge 225:1, Mörby 5:1, Turinge socken,
Nykvarns kommun, Södermanland

Tomas Ekman

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2018:07

ARKEOLOGISK FÖRUNTERSÖKNING

Båtsman Turings torp

RAÄ-nr Turinge 225:1, Mörby 5:1, Turinge socken,
Nykvarns kommun, Södermanland

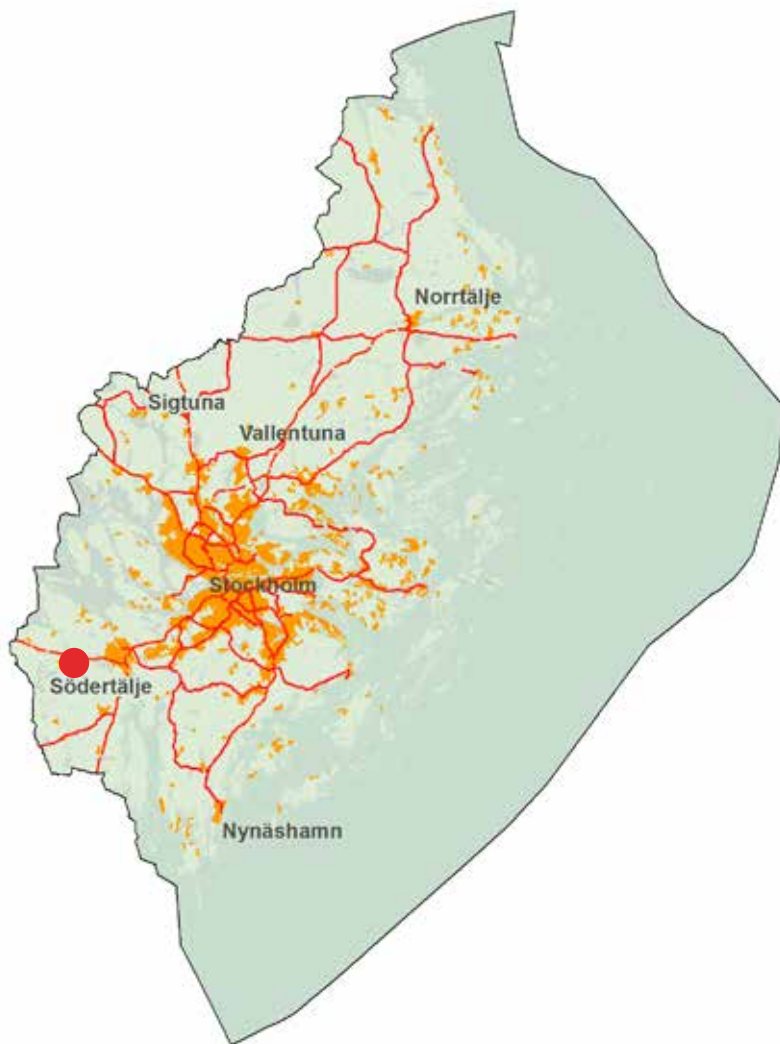
Tomas Ekman

Lst dnr 43111-46364-2016

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Stockholms län med undersökningsplatsen markerad med rött.

© 2018 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2018:07

Författare Tomas Ekman

Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse

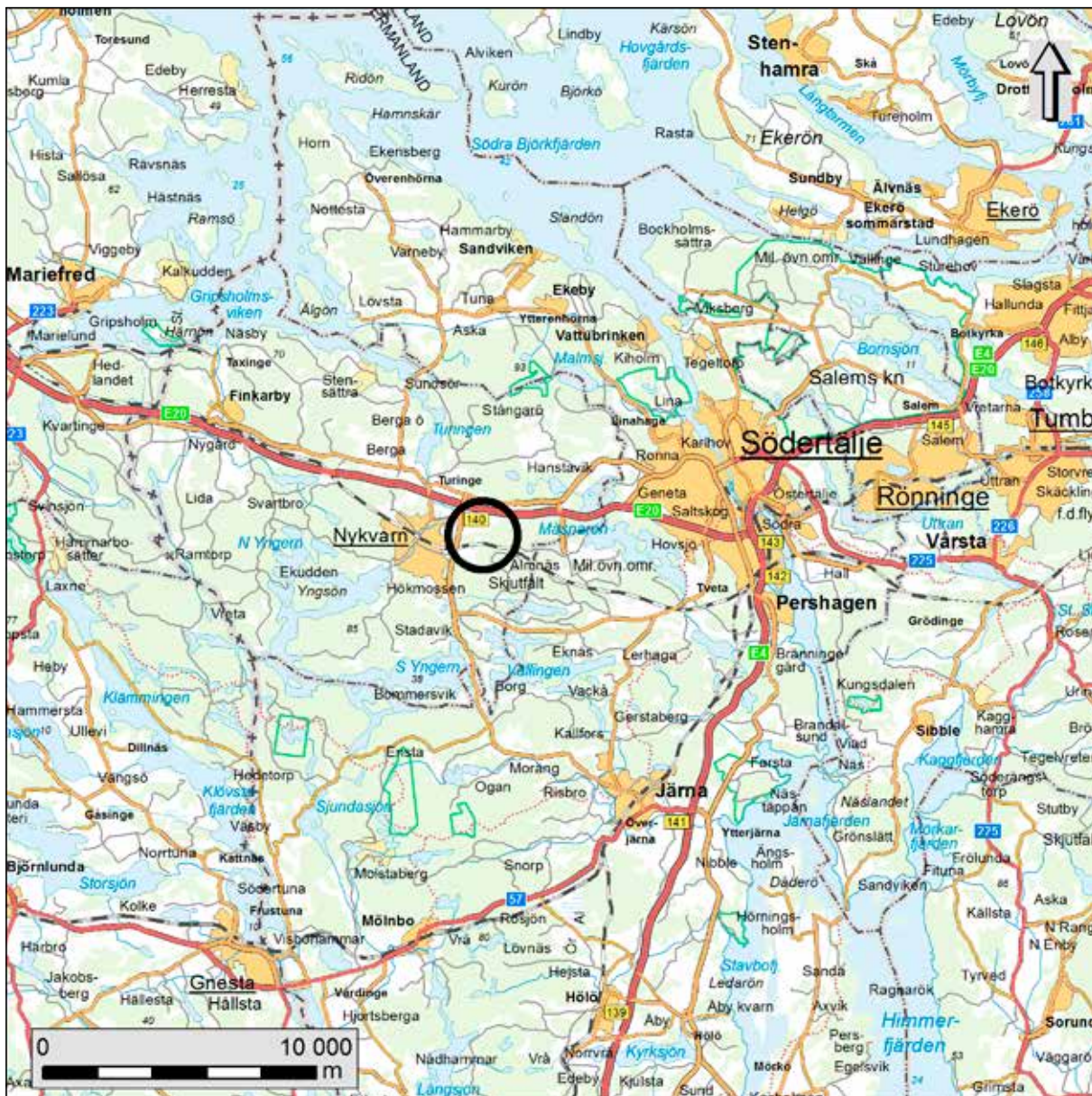
Omslagsfoto En morgon var allting vitt ...

Foto Om inte annat anges är fotografierna tagna av Arkeologgruppen AB.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_170001

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund och kulturmiljö	7
Högled i det äldre kartmaterialet	7
Syfte och frågeställningar	10
Metod och genomförande	11
Resultat	13
Väg	22
Tolkning	23
Måluppfyllelse i förhållande till undersökningsplanen	28
Referenser	30
Tekniska och administrativa uppgifter	31
Bilagor	32

Figur 1. Karta över trakten kring Högléd med den aktuella undersökningsplatsen markerad med en cirkel. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

Inför en planerad exploatering inom fastigheten Mörby 5:1 i Turinge socken, Nykvarns kommun, har Arkeologgruppen AB utfört en förundersökning av RAÄ-nr Turinge 225:1, registrerad som en torplämning. Lämningen är från ett båtsmanstorp och den registrerades vid en arkeologisk utredning år 1995. Lämningarna var av begränsad omfattning vilket gjorde att de kunde undersökas inom ramen för förundersökningen.

Två huslämningar återfanns inom undersökningsområdets cirka 5 000 kvadratmeter varav cirka 1 200 kvadratmeter utgjorde mer intensivt utnyttjade ytor. Av Hus I återstod endast resterna av spisgrunden. Denna hade utgjorts av en enklare torpstuga som revs nyligen. Via skriftliga källor kunde dess byggnadstid bedömas till åren kring år 1850.

Hus II var lika med båtsmanstorpets vars äldsta skriftliga belägg är från år 1682. Torpet revs sannolikt under 1930-talet och låg i obrukad ängsmark. Efter avbaning framkom en relativt väl bevarad stengrund med spis och bakugn. Rester fanns även av golvreglar av trä. En rumsindelning med kök, kammare och förstuga gick att urskilja. Såväl ytter- som innermått överensstämde mycket väl med stadgade mått för båtsmanstorp.

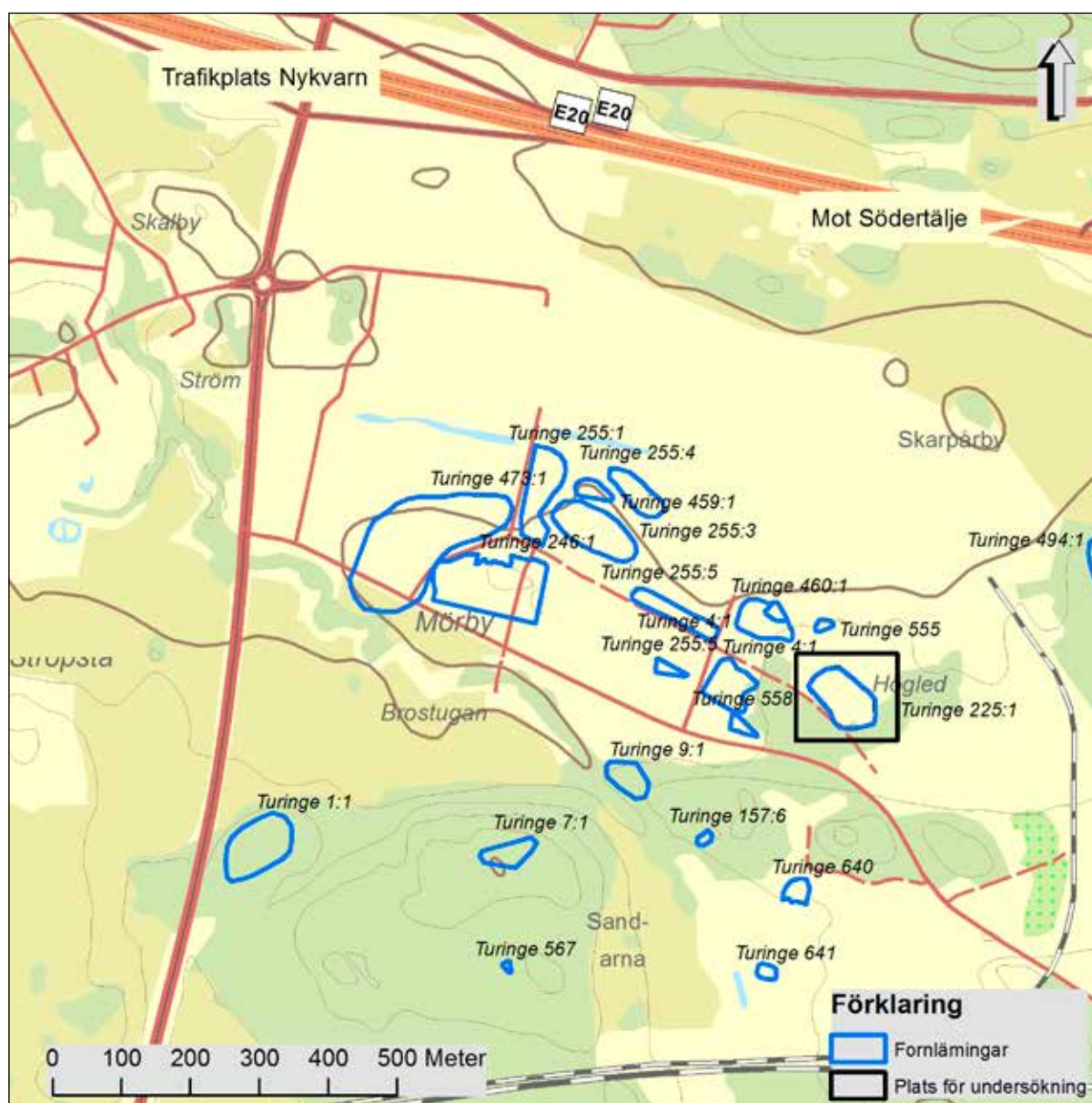
Endast ett fåtal fynd av äldre karaktär påträffades. De utgjordes av mynt. Det äldsta var ett Karl XI-mynt från år 1669. Myntet hade lagts i spisgrunden och tolkas som ett grundarmynt.

Undersökningen kunde klargöra båtsmanstorpets faktiska läge. I Fornsök var Hus I, den yngre husgrunden registrerad som båtsmanstorp.

Inledning

Nykvarns kommun avsåg att exploatera delar av fastigheten Mörby 5:1 för industriändamål. Inom det planerade exploateringsområdet återfanns fornlämningen RAÄ-nr Turinge 225:1. Denna fornlämning var registrerad som en torplämning. Vid en förundersökning i avgränsande syfte som utfördes av Arkeologgruppen AB under år 2016 klargjordes läge och status för byggnadslämningarna (Ekman 2016). Då mättes även utsträckningen för inägorna in och fornlämningens utbredning i Fornsök justerades något. Fornlämningen var belägen i obrukad ängsmark.

Under våren år 2017 utfördes en arkeologisk förundersökning av RAÄ-nr Turinge 225:1. Beslut om uppdraget fattades den 17 mars 2017 av Länsstyrelsen i Stockholms län. Betalningsansvarig var Nykvarns kommun. Projektledare för uppdraget var Tomas Ekman som även ansvarade för rapporten.

Figur 2. Fastighetskarta med läget för Högled markerat. Skala 1:10 000.

Bakgrund och kulturmiljö

Båtsmanstorpet Högled, nr 131 i Turinge socken, finns belagt år 1682 i en längd över rusthåll för båtsmän i socknen. Socken skulle utrusta och underhålla fem båtsmän. De tillhörde Södermanlands Första Båtsmanskompani och båtsmännen hade nummer 130–134 (Holz 2007:12–13). Ansvariga för rusthållet vid Båtsmanstorp nr 131 Högled var Mörby, en av socknens större byar. Till tjänsten som båtsman hörde ett namnbyte. Namnet följde i allmänhet torpet och Högled beboddes oftast av en Turing.

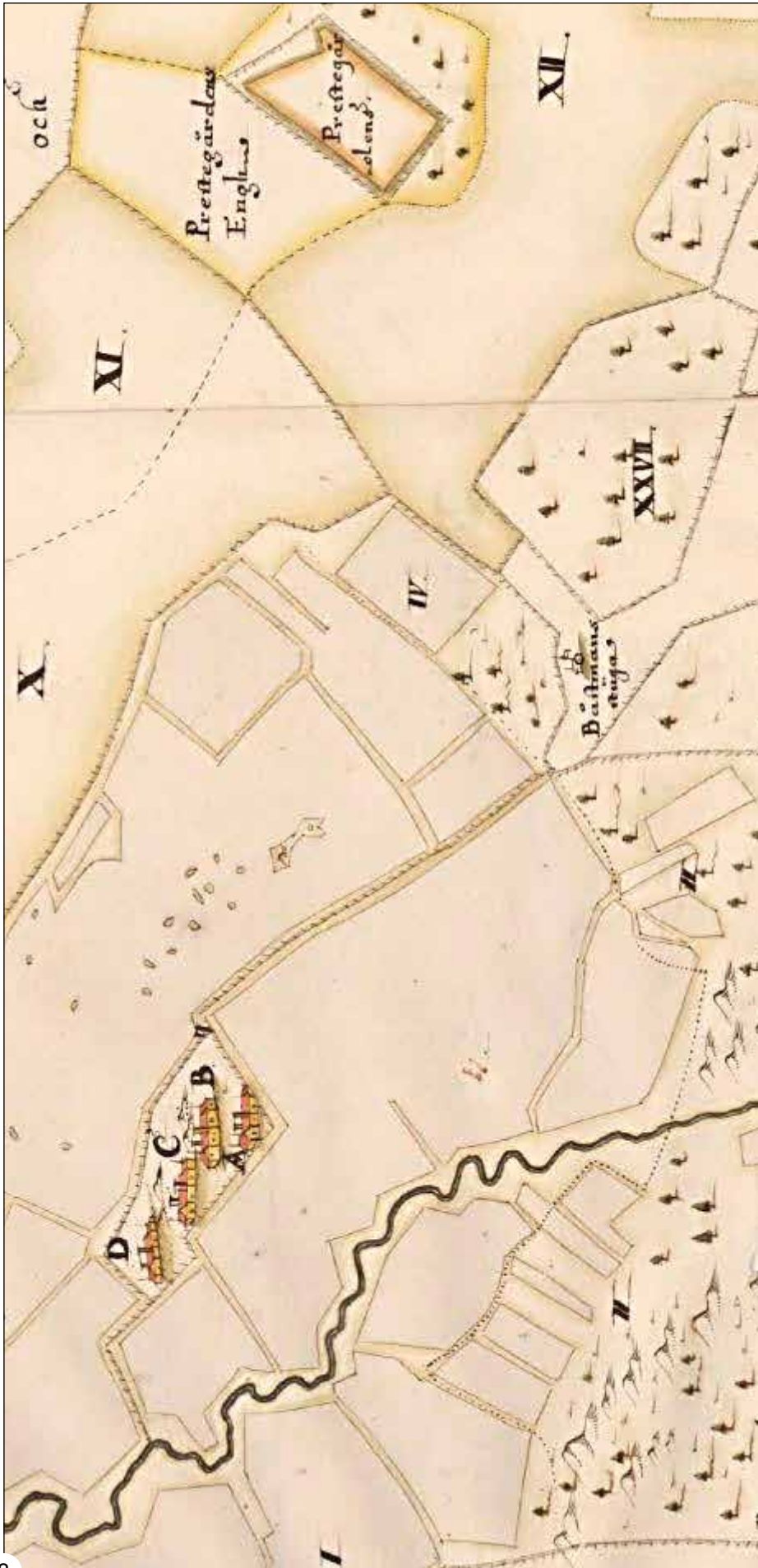
Båtsmanstorp i Turinge

Nr	Rusthållare	Båtsmans namn	Torpsnamn	Övrigt
130	Berga/ Söderby	Söderberg, efter 1820 Burman	Berga, efter 1820 Burmanstorp	Torpet övergick ca 1820 från Berga till Söderby.
131	Mörby	Turing	Högled	Rivet 2014
132	Östra Kumla	Östberg		Torpet flyttat till Torekällberget i Södertälje år 1930
133	Marsta	Slåthår, efter 1875 Ström		
134	Kämsta	Winter, efter 1818 Höst		Rivet

Högled i det äldre kartmaterialet

Torpet går att följa på äldre kartor, varav den äldsta är från en geometrisk avmätning år 1691 (figur 3). Tyvärr är torpet både där och på senare kartor oftast representerat enbart av en hussymbol. Dess exakta läge förblir oklart och eventuella inägor saknas. På liknande sätt återges båtsmanstorpet på två storskifteskartor från åren 1763 och 1765. Den senare anger en "Båtsmans täppa" något väster om hussymbolen men stugans relation till Mörby by och omgivande terräng går inte att avgöra.

Först på en laga skifteskarta daterad år 1909 finns en kartbild med väldefinierade element. I de handlingar som hör till kartan anges dock att den väsentligen går tillbaka på en förlaga från år 1848 (figur 4). Det är sannolikt att kartan i huvudsak återger situationen kring mitten av 1800-talet. Kartan återger två enheter vid Högled. Detta bekräftas av husförhörlängderna där en andra enhet dyker upp ungefär vid denna tid. Den användes i första hand för att husera arbetskraft till gårdarna i Mörby. Vare sig karta eller längder ger dock besked om husens identitet. Det södra huset har en åkerenhet öster om huset och en mindre väg separerar de båda fastigheterna.

Figur 3. Utsnitt ut 1691 års karta (Lantmäteristyrelsens arkiv – C14:14-16, Turinge socken, Mörby by, geometrisk avmätning, år 1691).

Figur 4. Utsnitt ur 1909 års karta avseende gränsläggning. Förlagan är en laga skifteskarta från år 1848 (Lantmäteristyrelsens arkiv - A105-28:3, Turinge socken, laga skifte, år 1909).

På den häradsekonomiska kartan utarbetad åren 1901–1906 finns två enheter och även en mindre åkeryta markerad vid den andra enheten. Den ekonomiska kartan från år 1951 visar dock en förändring. Det norra torpet är borta medan det södra finns kvar, inklusive den tillhörande åkerytan.

Registrering i Fornminnesregistret skedde vid en arkeologisk utredning år 1995, då tomten fortfarande var bebyggd (Brunstedt 1995). Den fick då fornlämningsnummer RAÅ Turinge 225:1 med sakord "torplämning". Vid utredningen upptogs nio sökschakt i hagmarken norr om torpet, inom ett möjligt boplatsläge. Inget av schakten innehöll fornlämningar. Vid 2016 års förundersökning gjordes inga ytterligare markingrepp. Formelement kunde identifieras från äldre kartmaterial.

Bebyggelsen hade då rivits och på platsen fanns bara en tom yta och en hel del skräp. Torpet stod enligt en lokal uppgiftslämnare kvar våren 2014 och hade följaktligen rivits nyligen.

Inom enheten fanns spår av tre husgrunder, varav två från de byggnader (bostadshus + uthus) som fortfarande stod på plats vid utredningen år 1995. Tydliga spår fanns även av en trädgård, så som en vildvuxen syrenberså, rikligt med rabarber och diverse rabattblommor.

Syfte och frågeställningar

Förundersökningens syfte var att fastställa och beskriva lämningarnas karaktär, datering, utbredning, omfattning, sammansättning och komplexitet. Förundersökningens utgångspunkt var ett vetenskapligt arbetssätt som utgick från lämningens egna förutsättningar.

Förundersökningen skulle resultera i att Länsstyrelsen gavs ett fullgott underlag för en bedömning av lämningens kunskapspotential. Om lämningarna var diffusa och av begränsad omfattning fanns en möjlighet att dokumentation och undersökning av dessa kunde ske vid förundersökningen. Om så var fallet skulle Länsstyrelsen informeras och en avvägning göras om lämningarnas skick var sådant att en separat arkeologisk undersökning inte var en nödvändig fortsatt åtgärd.

Så kom också att ske. Lämningarna av en husgrund återstod och kunde undersökas inom ramen för det ursprungliga uppdraget. Därmed preciserades några av de mer generella frågor som formulerades inför förundersökningen. Husgrunden var uppenbarligen från båtsmanstorpets och följaktligen utgick frågeställningarna delvis från torpets speciella status:

- *Var denna husgrund från det första båtsmanstorpets som byggdes när båtsmanshållet infördes år 1691? Eller bytte torpet läge någon gång under sin existens?*
- *Kunde flera faser urskiljas inom lämningen?*
- *Stämde mått och rumsindelning med de specifikationer som angavs i de förordningar som reglerade båtsmännens rättigheter?*
- *Vilken sammansättning hade fyndmaterialet? Fanns det fynd som avvek från ett "vanligt" torp? Hade båtsmännen fört med sig föremål från sin tjänstgöring ombord och i andra länder?*
- *I vilken mån kan arkeologiska data fördjupa, förtydliga och förändra den bild vi får från skriftligt arkivmaterial?*

Målgrupp för rapporten var primärt Länsstyrelsen och Nykvarns kommun.

Figur 5. Översikt över Högled. Till vänster om det centrala trädet låg Hus I, högerut från trädet låg Hus II.

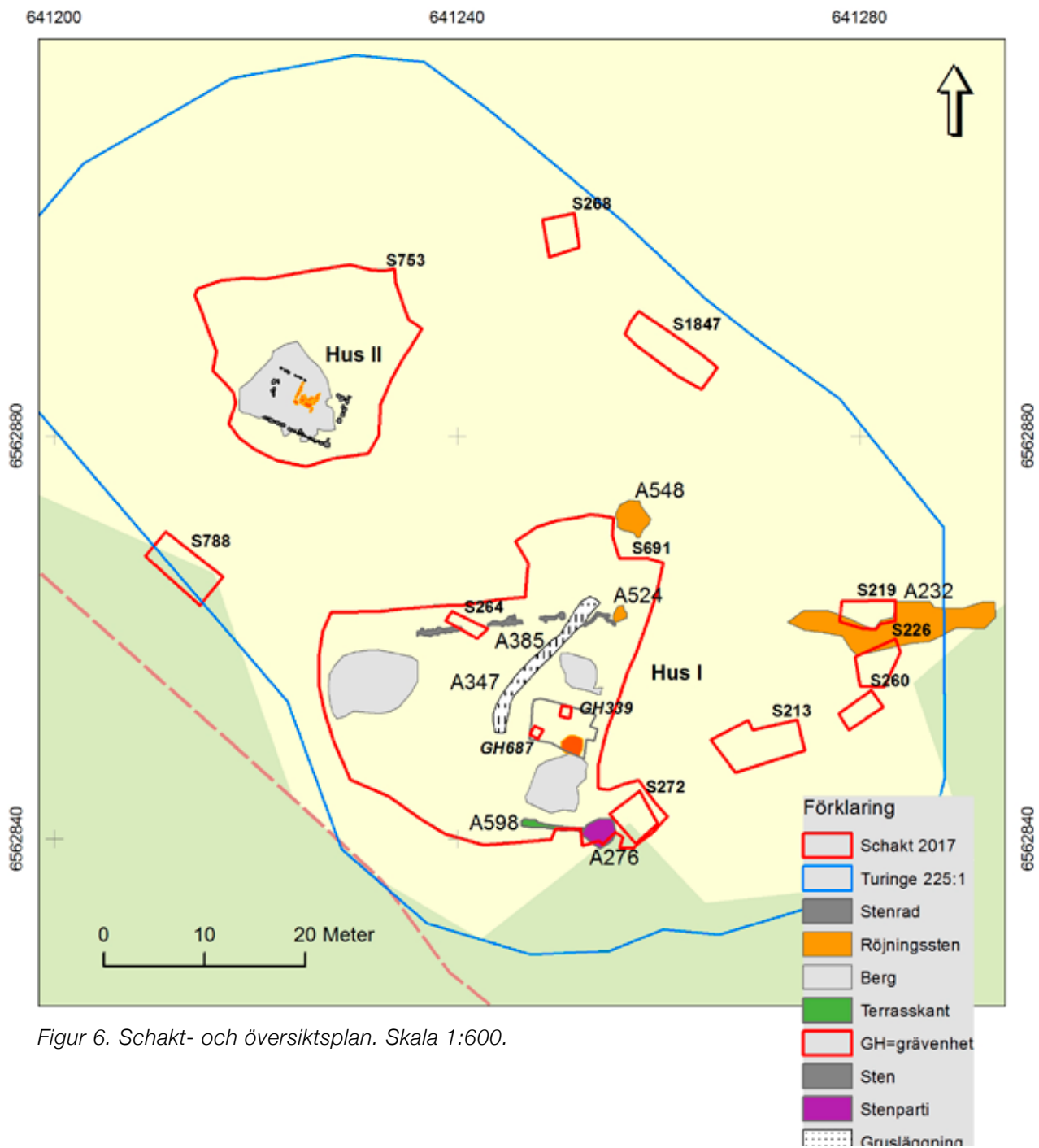
Metod och genomförande

Förundersökningsområdet omfattade cirka 5 000 kvadratmeter varav cirka 1 200 kvadratmeter utgjorde mer intensivt utnyttjade ytor. Till dessa räknas husgrunder, gårdsplaner och trädgård. Övriga delar av området utgjorde främst äldre åker- och ängsmark som behandlades mer extensivt. Inom den centrala, intensiva ytan, totalavbanades de båda hustomterna samt deras närområde. Dessutom totalavbanades ytor i anslutning till äldre vägar som återfanns inom området. Sammanlagt totalavbanades cirka 1 100 kvadratmeter. Till detta kom cirka 140 kvadratmeter i form av nio sökschakt i gränzonerna mellan ytor med olika markanvändning.

Vid avbaningen grovrensades med hacka, varefter finrensning av ytor med kunskapspotential gjordes med mindre handredskap. Sökschakt och i förekommande fall grävnheter (provrutor) användes för att fastställa sammansättning och komplexitet och eventuell lagerföljd hos förekommande jordarter. Undersökning av kontextgrupperna 1 och 2 utfördes enbart med handredskap efter den inledande avbaningen.

Anläggningar mättes in som separata kontext som där det var relevant slogs samman till kontextgrupper. Inmätning gjordes med en RTK-GPS och omfattade schakt, arkeologiska kontexter, fynd och prover. De digitala inmätningarna fördes över i det digitala dokumentationssystemet Intrasis 3. Inmätningarna skedde i SWEREF 99 TM. Analys av fältdata gjordes i programmet Intrasis 3 och ArcGIS 10.1. Fynd samlades in i primära depositioner. Förekomst av fynd från sekundära depositioner noterades men togs ej tillvara.

Anläggningar och konstruktioner fotograferades med digitalkamera. Dessa kopplades via unika ID till skriftliga beskrivningar.

Figur 6. Schakt- och översiktsplan. Skala 1:600.

Resultat

De lämningar som återfanns vid Högled var koncentrerade kring två fragmentariska husgrunder. Husgrunderna och däri ingående objekt har samlats i kontextgrupperna (KG) 1–3. Dessutom inmättes några samlingar av röjningssten i anslutning till en igenlagd åkeryta.

Nedanstående redovisning inleds med kontextgrupperna, därefter beskrivs relevanta anläggningar som inte ingår i någon av kontextgrupperna. Övriga beskrivs enbart i kontextlistan (bilaga 2). En sammanfattande tolkning görs i det följande kapitlet "Tolkning".

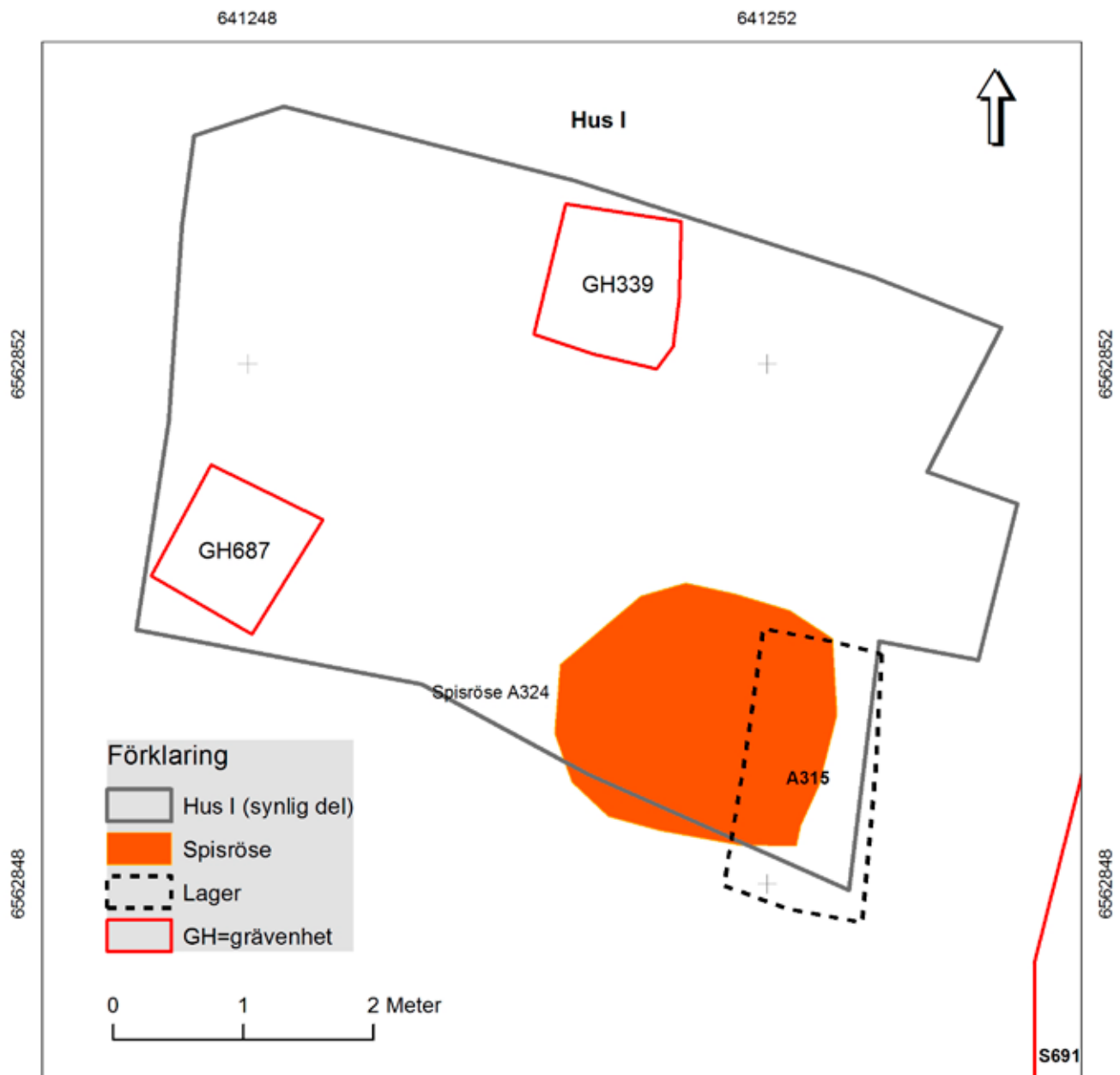

Figur 7. Hus I, omsorgsfullt rivet. I förgrunden syns spisgrunden. Varseljackan markerar husets borte kortvägg.

KG 1 (Hus I)

Av detta hus återstod i princip endast en fragmentarisk spisgrund (324). Huset stod kvar på plats så sent som år 2014. Efter rivning transporterades byggnadsresterna bort från platsen. Därefter lämnades den åt sitt öde.

Spisgrunden var kvadratisk med två meters sida. I en cirka 0,5 meter djup grop hade ett tiotal naturstenar lagts ned i ett tunt lager av sättsand. I den östra delen låg en del sotfärgat tegel med vidhängande murbruk, spår av en i övrigt försvunnen murstock. I ytan syntes skräp av recent karaktär, bland annat ett block av lättbetong. Inga fynd av äldre karaktär gjordes.

Figur 8. Plan över kontext inom KG 1. Skala 1:600.

Figur 9. Hus II träder fram. Vardagsbild från Högled våren 2017.

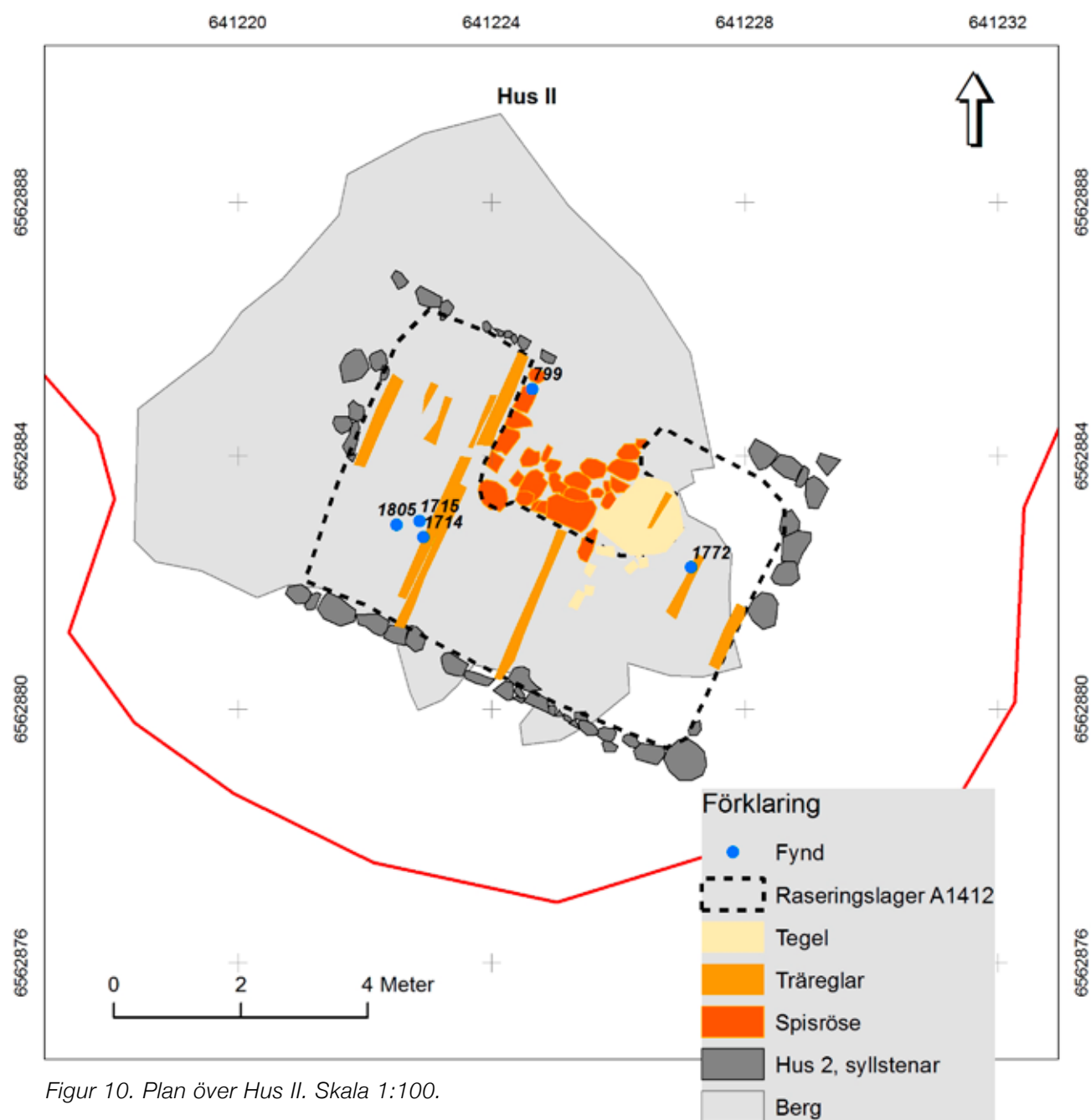
KG 2 (Hus II)

Husgrunden påträffades drygt 30 meter nordväst om Hus I. Den låg på en mindre förhöjning i före detta hagmark. I ytan kunde endast några stenar urskiljas utan någon urskiljbar struktur.

Vid avbaning kunde senare påförd sten sorteras bort. Den utgjordes förmodligen av röjningssten från närliggande mark. Därefter trädde en relativt tydlig husgrund fram. Den hade stensyll som var välbevarad i söder. Längs de övriga sidorna saknades en del stenar men de yttre begränsningarna kunde fastställas utan problem.

Byggnaden hade varit cirka 7x5 meter stor, med en spis inklusive bakugn mitt på den norra väggen (KG 3). Kring spisen syntes en del tegelkross och pulvriserat murbruk. Parallellt med cirka 2 meters lucka syntes rester av golvreglar. En rumsindelning kunde anas, med gemensamt vardagsrum och kök med spis i öster och en kammare i väster. En liten förstuga har sannolikt varit placerad i husets mitt, söder om spisen, alternativt i kammarens södra del.

Den fortsatta undersökningen kunde bekräfta byggnadens grundplan och rumsindelning. Fragment av ett stort antal föremål påträffades: enklare hushållskeramik, porslin, fönsterglas, buteljglas, taktegel, järndetaljer från spis, gångjärn och en järngryta. Föremålen var dock av sent datum och hade sannolikt hamnat där när huset revs. Innan dess hade husets brädgolv förhindrat att skräp hamnade inom husgrunden.

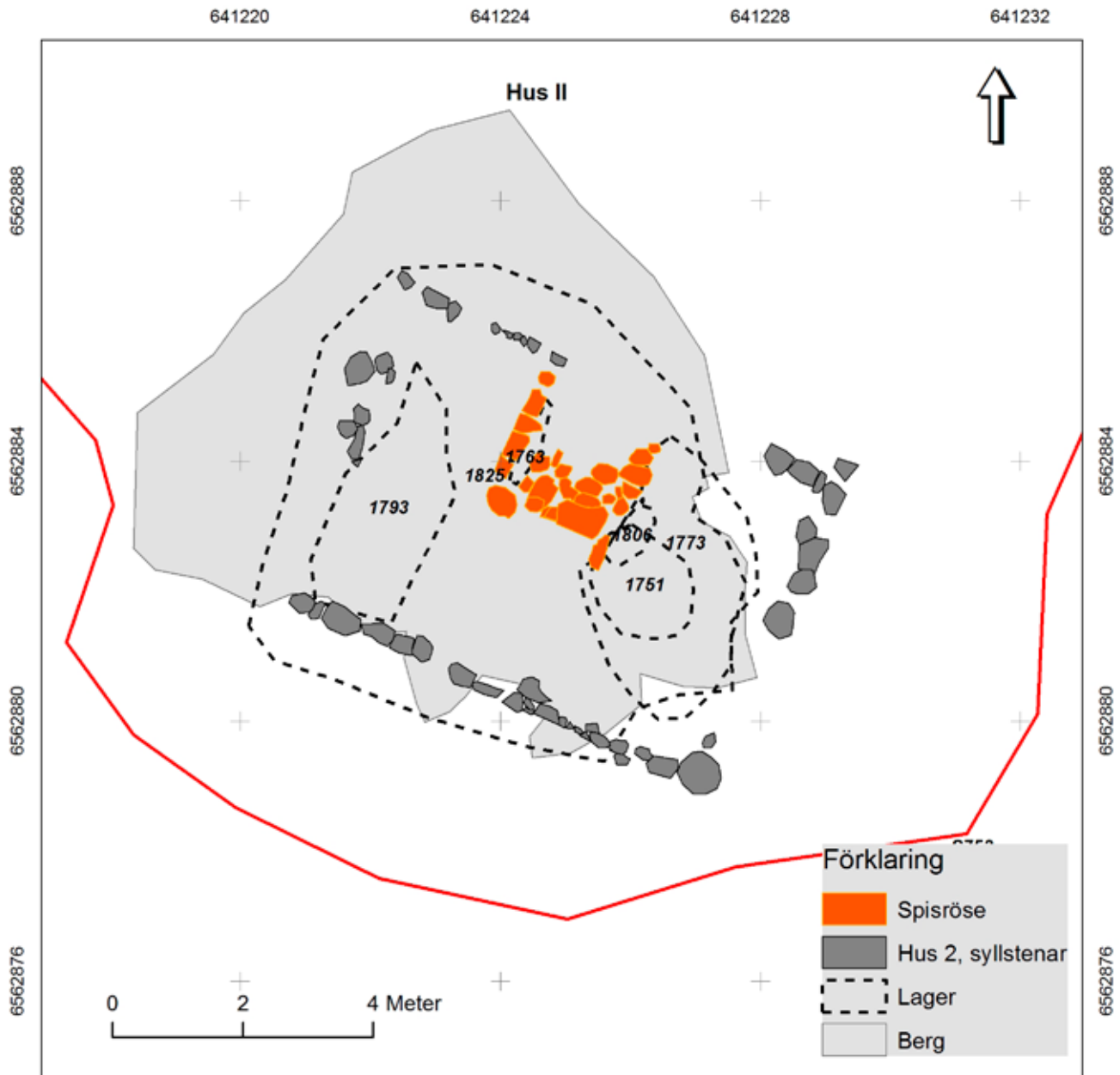
Figur 10. Plan över Hus II. Skala 1:100.

Figur 11. Översikt över Hus II.

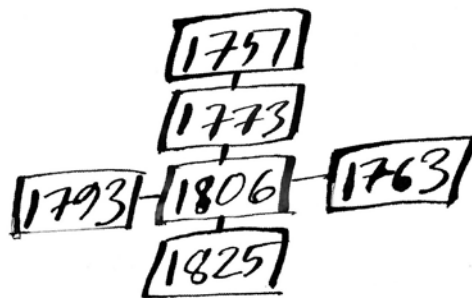

Figur 12. Exempel på sentida skräp hopsamlat vid avbanningen.

Figur 13. Lagerbilden i Hus II. Skala 1:100.

Inom husets väggar påträffades tre mynt. Ett av dessa (F799) får en speciell betydelse genom sin placering. Det påträffades under en av stenarna i spisgrunden och bör betraktas som ett så kallat grundarmynt. Myntet var ett ½ öre kopparmynt från år 1666, vilket gör en datering till slutet av 1600-talet sannolik för huset. Övriga två mynt (F1714 och F1805) var präglade år 1776 och under Karl XIV Johans tid (1818–1844). De hittades nära varandra i kammaren, intill mellanväggen mot förstugan. Där påträffades även en del av en oval glaspärkla (F1715). I golvlagret 1773 framför bakugnen fanns en pollett? (F1772) av brons, tyvärr så svårt korroderad att den inte kan ges en närmare bestämning.

Figur 14. Matris för lagren i Hus II.

Husgrundens inre täcktes av ett raseringslager (1412) som var upp till 0,15 meter tjockt. Lagret begränsades av stensyllen. I dess undre del var raseringsmassorna uppblandade med det underliggande lagret 1825 som var ett utfyllnadslager. Lager 1825 hade lagts på grundläggningen för att jämna ut svackor i berget som huset anlagts på. Lagret var relativt homogent och utgjordes av humös silt med viss inblandning av sand. Det var som tjockast i sydöst och sydväst, upp till 0,40 meter och saknades helt i nordöst där naturlig morän anslöt till berget. Ett mindre utjämningslager (1793) hade lagts ovanpå lager 1825 i större delen av kammaren. Det bestod av mörkbrun, humös silt med inslag av fragmentariskt trä.

Figur 15. Spis och bakugn efter framrensning.

KG 3

Kontextgruppen utgörs av den spis och bakugn som hörde till Hus II. Spis och murstock var till största delen raserad men den omfattade en cirka 1,8x2,2 meter stor yta. Spiskammaren hade varit uppbyggd av gråsten. Några av stenarna i bakkanten låg i ursprungligt läge, liksom några av stenarna i den östra sidan. Övriga stenar hade rubbats vid torpets rivning. I anslutning till husgrunden låg en samling osorterade stenar som troligen tillhört spiskammaren.

Figur 16. Spis och bakugn sedda från norr.

Figur 17. Detalj med ugnens botten.

Omedelbart intill spisens östra sida fanns resterna av en bakugn (1806). Med långsidorna mot spisväggen låg fyra tegelstenar på rad. Med kortsidorna mot raden syntes två skikt av tegelstenar, med sex stenar. De två skikten var sammanfogade med murbruk. Konstruktionen vilade i ett tunt skikt av lera som var lagd direkt på underliggande berggrund. Den har sannolikt utgjort botten i ugnen.

I anslutning till spisen och bakugnen fanns raseringslagret 1751 som var upp till 0,06 meter tjockt och till stor del bestod av smuligt murbruk och tegelkross. Under detta utbredde sig ett hårt packat, mörkt lager av grusig silt (1773) som tolkats som ett golvlager bildat vid hantering av spis och bakugn. Detta förutsätter att ytan närmast spisen inte haft brädgolv vilket är ett fullt rimligt antagande. Slutligen ska nämnas lager 1763 som ingått i spisens konstruktion. Det kan beskrivas som en "sträng" av lera förstärkt med delar av tegelstenar. Lagret låg längs grunden till murstockens västra vägg.

Figur 18. Vägen kantades mot söder av en rad av stenar.

Väg

En väg som nyligen tagits ur bruk schaktades fram och mättes in. Den sträckte sig i närmast öst-västlig riktning och utgick från den befintliga lokalvägen från Mörby. Vägen löpte vid den norra tomtgränsen för Hus I och fortsatte ut i den före detta hagmarken. Den aktuella vägen kantades av upp till halvmeterstora stenar (385). Flera av stenarna bar tydliga spår av sprängning. Bland stenarna återfanns skärvor från blomkrukor, fönsterglas, tegelkross och annat av modern karaktär. Inga äldre fynd påträffades här. Den har uppenbarligen haft en funktion begränsad till Mörbys användning av markerna.

Från Hus I sträckte sig även resterna av en grusgång (347) som förband huset med den ovannämnda vägen.

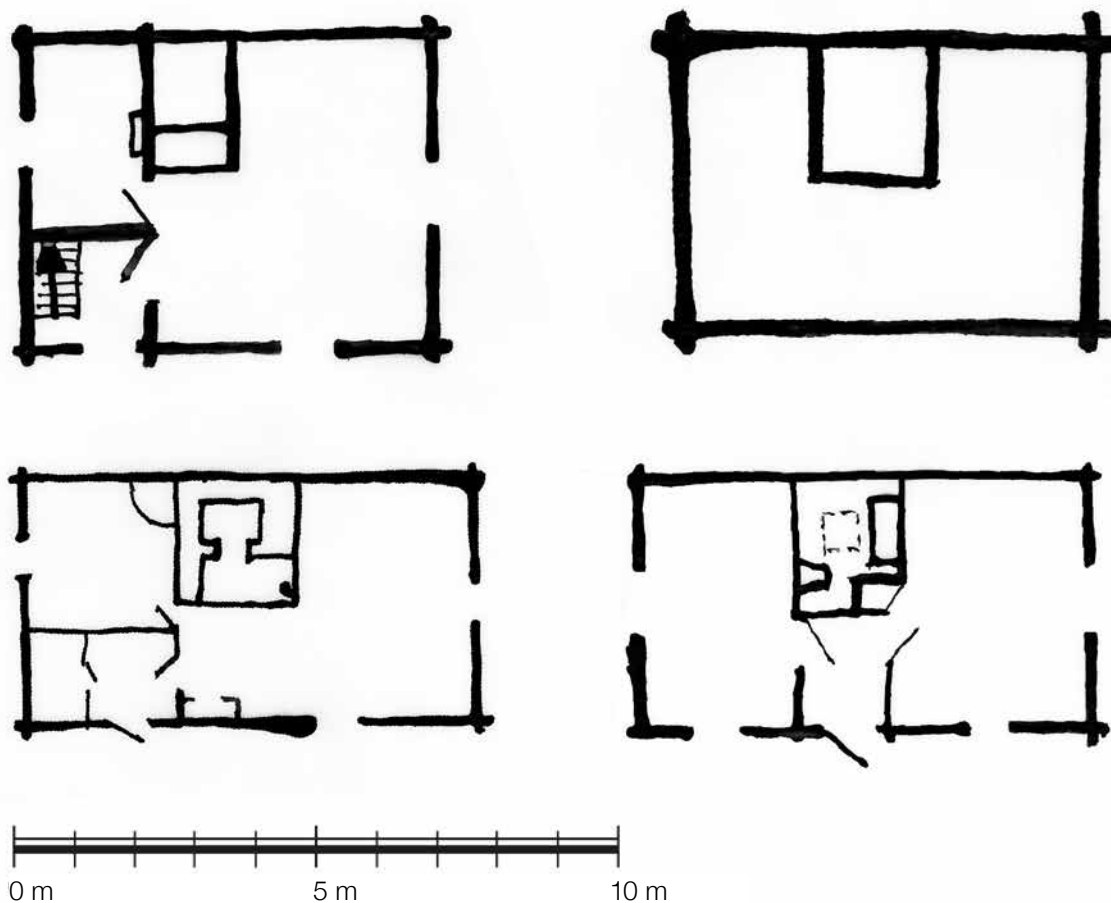
Figur 19. Kumla båtsmanstorp på Torekällberget (Torekällbergets arkiv).

Tolkning

Båtsmanstorpets No 131 i Turinge socken revs sannolikt under 1930-talet. Enligt lokala sagesmän revs då mycket av den äldre torpbebyggelsen i Turinge. Just år 1930 flyttades ett annat av socknens båtsmanstorp till Torekällbergets friluftsmuseum i Södertälje. Det har sannolikt stora likheter med Högled men alla torp hade individuella särdrag.

Där fanns flera förordningar som skulle reglera hur båtsmannens torp skulle se ut och vara utrustat. Men dessa förordningar gav utrymme för lokala variationer. Var tredje år skulle torpen besiktigas, helst då av en officer från soldatens kompani och en lokal befattningshavare, oftast en länsman eller fjärdingsman. I praktiken kunde intervallerna bli avsevärt längre, särskilt när landet befann sig i krig. Dessutom struntade ofta rotehållarna i protokollen från torpsynerna. Straffet för att inte utföra nödvändiga åtgärder var inte särskilt strängt och det tog lång tid innan straffet sattes i verket.

Ett sätt för rotebönderna att komma undan sina plikter var att skänka stugan till båtsmannen. Denna till synes generösa åtgärd innebar då att båtsmannen själv skulle svara för underhållet. Gåvan gällde då oftast själva stugan, inte äganderätten till marken.

Figur 20. Exempel på planer som visar hur soldat- och båtsmanstorp följde en standiserad plan. Ståfast, Brännkyrka socken och Norrby, Bromma socken ur Erixon 1941:129; Kumla, Turinge socken ur Torekällbergets arkiv samt Högled, egen uppmätning.

Redan från år 1653 finns bestämmelser om att båtsmännen inom tre år ska ha "en stuga, fähus och ett pörte" samt bete för två kor och några får (Erixon 1941:128). Åren 1680–1682 genomfördes det så kallade Yngre Indelningsverket som byggde på rotebaserade knektar och båtsmän.

En husesynsordning från år 1681 specificerade noggrant vilka hus som skulle höra till båtsmannens torp, liksom vad som gällde för åkrar och gärdesgårdar. För byggnader angavs att man skulle bygga i det material som var vanligt i trakten.

En förordning från år 1690 specificerade att båtsmansstugan skulle vara 8 alnar (1 aln motsvarar knappt 0,60 meter) "inom knutarna" och ha en förstuga samt även en liten loge med lada och ett fähus med plats för två kreatur. Som synes har den stora likheter med bestämmelserna från år 1653, men stugan hade fått en minimistorlek. En kompletterande förordning från år 1715 angav att stugan även skulle ha kammare och att den skulle vara utrustad med spis. Det sistnämnda kan man kanske tycka att det borde vara en självklarhet. Ytterligare precisering kom år 1750 då en enkelstuguplan användes som norm. Enligt denna skulle stugan vara 8 alnar i fyrkant och farstun 4 alnar bred.

Specifikt för Stockholms län kom år 1835 bestämmelser om att bostadshuset skulle vara 12 alnar långt och innefatta stuga, förstuga och kammare (fakta och årtal ovan i huvudsak från Söderman 1995).

Ovanstående relativt utförliga genomgång visar att den husgrund vi undersökte vid Högled med stor säkerhet är från båtsmanstorpets. Den har både yttermått och rumsindelning som stämmer överens med gällande specifikationer. Där finns också stor överensstämmelse med de grundplaner som redovisas av Sigurd Erixon (1941:128ff). Myntet i spismuren ger ett datum för grundläggning som stämmer väl med båtsmanshållets införande. Troligen har kammaren byggts till senare, förmodligen efter påbud från centralt håll. Detta antyds av de dubbla reglarna mellan förstu och kammare och av det påförda lagret 1793 som använts för att jämna till när kammaren byggdes till.

Även den uppgivna tidpunkten för rivning känns trolig. Vid avbaningen påträffades relativt mycket skräp och skrot, dock inget av sentida snitt. Denna typ av skräp, som till exempel plast, lättbetong och isoleringsmaterial, dominerade vid Hus I.

Därmed kan konstateras att det är fel torp som utpekats som båtsmanstorpets Högled. Uppgiften kommer från den arkeologiska utredningen från år 1995. Då gjordes inga utredningsgrävning inom tomten och dessutom stod det yngre huset kvar. Däremot registrerades det före detta fähuset som en del av enheten. Samma förväxling förekommer i boken "Torp i Turinge" (red. Holz 2007) som för övrigt innehåller ett förnämligt bildmaterial. Från Högled finns två äldre bilder som varit till stor hjälp, när väl identifieringen av byggnaderna stod klar.

För att avrunda denna resonerande tolkning kan det vara på sin plats att återvända till de frågeställningar som formulerades inför den arkeologiska undersökningen. Dessa återges nedan med kortfattade svar på frågorna.

VAR DENNA HUSGRUND FRÅN DET FÖRSTA BÅTSMANSTORPET
SOM BYGGDES NÄR BÅTSMANSHÅLLET INFÖRDES ÅR 1691?
ELLER BYTTE TORPET LÄGE NÅGON GÅNG UNDER SIN EXISTENS?

Husgrunden kan med största säkerhet sägas vara från det första båtsmanstorpet. Myntet i spisgrunden och den äldre planlösningen utan kammare talar båda för detta.

KUNDE FLERA FASER URSKILJAS INOM LÄMNINGEN?

Två faser kunde urskiljas. Den äldre med start på 1690-talet, den yngre är svårare att tidfästa, men förordningen från år 1835 bör ge en främre, ungefärlig tidsgräns. Men det kan även vara så att stugan tidigare byggts till. Det fanns dock många lokala variationer.

STÄMDE MÅTT OCH RUMSINDELNING MED DE
SPECIFIKATIONER SOM ANGAVS I DE FÖRORDNINGAR
SOM REGLERADE BÅTSMÄNNENS RÄTTIGHETER?

Såväl mått som rumsindelning stämde mycket väl med förordningarna.

VILKEN SAMMANSÄTTNING HADE FYNDMATERIALET? FANNS DET FYND
SOM AVVEK FRÅN ETT "VANLIGT" TORP? HADE BÅTSMÄNNEN FÖRT MED
SIG FÖREMÅL FRÅN SIN TJÄNSTGÖRING OMBORD OCH I ANDRA LÄNDER?

Fyndmaterialet var magert, i likhet med många andra torp. Det var märkligt rent från avfallsmaterial, som keramikskärvor, djurben med mera. I själva stugan beror det sannolikt på att den varit utrustad med brädgolv. Men även området närmast utanför stugan har hållits fritt från avfall. Troligen har det deponerats på en eller flera platser på större avstånd från stugan. Angående "främmande" föremål fanns det lika lite av denna kategori som vid vilken torpstuga som helst.

I VILKEN MÅN KAN ARKEOLOGISKA DATA FÖRDJUPA, FÖRTYDLIGA
OCH FÖRÄNDRA DEN BILD VI FÅR FRÅN SKRIFTLIGT ARKIVMATERIAL?

I detta fall blev det uppenbart att arkeologin ändrade på den etablerade bilden. Det torp som utpekats som båtsmanstorpet var i själva verket byggt kring mitten av 1800-talet. Grunden från det riktiga båtsmanstorpet låg gömd i hagen. När den väl kom fram kunde den visa att åtminstone vid Mörby höll man sig till minimimåtten för båtsmanstorp.

Slutligen, nedan återges en sammanfattning av ett torpsyneprotokoll från år 1883 gällande Högleds båtsmanstorp. Tyvärr finns inga äldre protokoll bevarade, men detta ger ändå en bild av hur torpet såg ut och hur en förrättning av den här typen gick till. Det kan ge en viss relief åt den bild som vi fått via arkeologiska metoder.

UTDRAG UR TORPSYNEPROTOKOLL FÖR HÖGLEDS BÅTSMANSTORP
Torpsyn förrättad 11 juni 1883

Förrättningen utfördes av Kronolänsman Hellström, biträdd av nämndemannen Andersson i Kumla och fjärdingsman Lundqvist i Kungsbro. Närvarande var även boställsinnehavaren (båtsmannen) Turing, kompaniombudet kapten Smedberg och representanten för rotehållarna, lantbrukaren Thålin från Mörby.

Om stugan får vi bland annat veta:

Stugubyggning af timmer under bräder och tegeltak samt panelad med bräder, 23 fot 5 tum lång, 16 fot bred och 13 hvarf hög.

Därpå listas flera brister som ska åtgärdas och beräknade kostnader för material och arbete.

Stuga har spis med bakugn och 2ne fönsterlufter och kammaren har spis.

Fähus med lada och loge af timmer, stolpvirke och bräder under tak af halm, 28 fot långt, 12 fot brett och 14 hvarf högt.

Kostnaderna för reparationerna beräknas till 86 kronor och 50 öre, motsvarande drygt 5 000 kronor i dagens penningvärde.

Samtliga brister ska åtgärdas senast 1 juli 1884, alltså har rotehållarna cirka ett år på sig att göra nödvändiga reparationer. Att så skedde intygas efter en inspektion av Kronolänsman Hellström den 3 juli 1884.

Av ett antagningskontrakt från år 1868 framgår att torpet saknar åker och äng. Därför ingår såväl två tunnor råg som ett beräknat årsbehov av hö och halm i kontraktet. Däremot ingår bete för två kor samt ved "*efter behof*".

Måluppfyllelse i förhållande till undersökningsplanen

Förundersökningens syfte var att fastställa och beskriva lämningarnas karaktär, datering, utbredning, omfattning, sammansättning och komplexitet. Samtliga dessa basala syften kan sägas ha uppfyllts. När förundersökningen närmade sig slutet gjordes en avstämning med Länsstyrelsen. Då bestämdes att den begränsade omfattningen på lämningarna gjorde att de kunde undersökas inom ramen för förundersökningen. Denna kunde utföras utan att totalkostnaden blev högre.

Cirka 800 kvadratmeter bedömdes som en mer intensiv yta som skulle avbanas. Detta gjordes under förundersökningen och ytterligare cirka 400 kvadratmeter avbanades vid den arkeologiska undersökningen. Avbaningen fördelades på två större ytor och nio sökschakt, jämfört med tio till tolv sökschakt som beräknades i undersökningsplanen. De större ytorna upptogs vid den arkeologiska undersökningen för att täcka in husgrunderna och deras närmaste omgivningar. Kostnaderna för detta rymdes inom kostnadsberäkningen.

I undersökningsplanen inräknades kostnader för makrofossilanalys. Denna fick dock utgå då inga lämpliga kontexter för att ta prover påträffades. Den analys av äldre kartor och arkivmaterial som ingick i undersökningsplanen och dess resultat ingår i föreliggande rapport.

Figur 21. Spjutet i högen. Uppdraget avslutat.

Referenser

Tryckta källor

- Ekman, T. 2016. *Mörby, Turinge. Avgränsning för detaljplan*.
Arkeologgruppen AB, Rapport 2016:41.
- Erixon, S. 1941. *Den äldre folkliga bebyggelsen i Stockholmstrakten*.
Rådet till skydd för Stockholms skönhet.
- Holz, S (red). 2007. *Torp i Turinge*. Inventering av 108 torp i Turinge socken,
Nykvarns kommun, Stockholms län.
- Söderman, L. 1995. *Båtsmanstorp i norra Roslagen vid 1700-talets slut*.
Forum Navale 1995:50-67.

Kartor

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV

C14:14-16	Turinge socken	geometrisk avmätning	1691
A105-28:1	Turinge socken	storskifte	1763
A105-28:3	Turinge socken	laga skifte	1909

LANTMÄTERIMYNDIGHETENS ARKIV

01-tur-28	Turinge socken	storskifte	1765
-----------	----------------	------------	------

EKONOMISKA KARTAN

J133-10h2j52	Almnäs	1951
--------------	--------	------

HÄRADSEKONOMISKA KARTAN

J112-67-2	Nykvarn	1901–06
-----------	---------	---------

KRIGSARKIVET

Handlingar rörande Södermanlands Första Båtsmanskompani,
Stockholms Station: Båtsmansrullor nr 113–134

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Stockholm
Kommun	Nykvarn
Landskap	Södermanland
Socken	Turinge
Fastighet	Mörby 5:1

Fornlämningsnummer	Turinge 225:1
Lämningstyp	torplämning
Datering	historisk tid

Typ av undersökning

Arkeologisk förundersökning och undersökning

Länsstyrelsens beslutsdatum

2017-03-17

Länsstyrelsens diarienummer

43111-46364-2016

Arkeologgruppens projektnummer

Ag2017_17

Projekttledning	Tomas Ekman, Karin Sundberg
Personal	Tomas Ekman, Sabina Larsson, Annica Ramström, Karin Sundberg

Undersökningstid	2017-03-27 till 2017-04-19
Exploateringsyta	5 000 m ²
Undersökt yta	1 200 m ²
Inmätningsteknik	RTK-GPS
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Fem fynd omhändertagna. Se fyndtabell, bilaga 3.

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Nr	Beskrivning	Längd, bredd (m)	Djup (m)	Anläggningar
213	I en mindre svacka i före detta odlad mark. Under ca 0,1 m torv följde fin matjord ovanpå sandblandad lera	8x4	0,3-0,4	
219	Omedelbart norr om röjningssten A232. Under ca 0,1 m torv följde något sandblandad matjord ovanpå sandblandad siltig lera. I matjordsskiktet återfanns enstaka knytnävsstora stenar och några 0,3-0,4 m stora stenar.	5x2	0,35	
226	Omedelbart söder om röjningssten A232, i svag sluttning mot söder. Under ca 0,1 m torv följde matjord, ca 0,2 m tjock i norr, ökande till ca 0,3 m i söder. I botten syntes sandblandad lera. Enstaka stenar upp till 0,25 m stora.	5x3	0,3-0,4	
260	Upptaget i äldre odlad yta. Under ca 0,1 m torv följde ca 0,25 m matjord ovanpå sandblandad lera.	4x2	0,4	
264	Schaktet upptogs inom en stenrad som följde en äldre vägsträckning. Omedelbart under ett tunt torvtäcke följde ett ca 0,03 m tjockt lager av grus, nedtryckt i ett underliggande lager av sandblandad lera.	2x1	0,2	
268	I äldre ängsmark norr om KG 2. Under ca 0,15 m torv följde ca 0,1 m moränlera, därefter fast berg.	3x3	0,3	
272	Vid betongklädd terrasskant vid ett äldre stenparti. Detta var uppbyggt med 2-3 stenskikt runt ett större block. Bevuxet med förvildade trädgårdsväxter. Fin matjord till ca 0,25 m djup, därefter sandblandad lera.	4x3	0,35	
691	Yta öppnad kring KG1	c30x25	0,2-0,3	KG 1, KG 3
753	Yta öppnad kring KG2	15-20x20	0,2-0,4	KG 2
788	Upptogs i äldre ängsmark söder om KG 2. Under torven kom ca 0,15 m matjord, under denna sandblandad lera. I södra delen kom en sopgrop, ca 2 m i diameter. Den innehöll en del större stenar, tegelkross, porslin, glas, plast, folie mm.	7x3	0,25	
1847	Upptogs i äldre ängsmark i norra delen av undersökningsområdet. Under torven kom 0,10-0,15 m matjord ovanpå grusig morän samt inom vissa partier fast berg. Schaktet innehöll en del större stenar, upp till 0,4 m stora. Centralt fanns en större nedgrävning fylld av krossade tegelpannor.	10x3	0,20	

Bilaga 2. Kontexttabell

Knr	Typ	Storlek (m)	Djup/höjd (m)	Beskrivning	Kontext-grupp
232	röjningsröse	21x2-4	0,5	Avlångt röse med flack profil, mellan äldre lokalväg och åker, båda tagna ut bruk. Mestadels två skikt av 0,3-0,6 m stora stenar, varav några markfasta.	
276	Stenparti	3x3,5	0,6	Rabatt uppbyggd kring ett större naturligt block, ca 0,7x0,8 m stort. Kring detta hade lagts en mur av natursten, upp till 0,5 m hög. Innanför muren var det uppfyllt med matjord.	
300	Huslämning, gräns				Hus I
315	raseringslager	2,0x1,0	0,15-0,20	Grusig, sotig jord med inslag av småsten. Stor andel av tegelkross, glasskärvor och modernt skräp. Under lagret framkom flera markfasta stenar, 0,15-0,30 m stora.	Hus I
324	spisgrund	2,0x2,0	0,5	Centralt låg ett block av lättbetong. Även i övrigt fanns stora mängder recent skräp. I den östra delen låg ett flertal tegelstenar med sotfläckar och rester av murbruk. Av grunden återstod ett tiotal 0,2-0,4 m stora naturstenar. Dessa hade lagts i en upp till 0,5 m djup grop. I botten hade stenarna lagts i ett lager av gulaktig sättsand, upp till 0,04 m tjockt.	Hus I
339	grävenhet	1x1	0,25	Upptogs inom Hus I, intill den norra kortväggen. I ytan fanns recent skräp som gullfiber och plast, därunder kom grusig morän ovanpå fast berg.	
347	grusläggning	16x1-1,20	0.01-0,02	Riktning NÖ-SV. Grus lagt i tunt sandskikt ovanpå naturlig, utplanad mark.	
385	stenrad	18x0,4-0,6	0,2-0,5	Enskiktad rad av stenar, de flesta natursten men även några språngstenar. Några stenar ställda på högkant. Lagda längs en äldre lokalväg, numera tagen ur bruk. Bland stenarna påträffades sentida rödgods, modernt glas, spikar, tegelkross och annat av recent karaktär.	
524	röjningssten	1x1,5	0,7	Ca 15 mest skarpkantade stenar, 0,3-0,6 m stora. Bland stenarna märktes tegelkross och skärvor av fönsterglas.	
548	röjningssten	3x3	0,8 (block)	Rundade och skarpkantade stenar samlade kring två större markfasta block. Blocken ca 0,6 resp. 1,0 m stora. Stenarna var 0,3-0,5 m stora. Modernt avfall slängt bland stenarna.	
598	terrasskant	6x0,3	0,3	Söder om hus I. Lagd av natursten med övre lager av lättbetongblock. Ansluter till stenpartiet 276 i öster	

Knr	Typ	Storlek (m)	Djup/höjd (m)	Beskrivning	Kontext-grupp
618	berghäll				
641	berghäll				
662	berghäll				
687	grävenhet			Upptogs inom Hus I	
792	täckdike		Ej på plan		
800-1203	stensyll	7x5	0,3-0,5	Syll till hus II, välbevarad i söder och i nordöst. Stenarna var upp till 0,5 m stora. Det fanns en stor variation inom kategorin, då olika storlekar använts för att kompensera den ojämna markytan.	Hus II
1208-1517	stenar i spis	0,3-0,7 x 0,3-0,5	0,2-0,5	Stenar som ingått i spisens konstruktion. Stenarna 1298 och 1375 låg i ursprungligt, fast läge i spisens bakkant i söder. Detsamma gällde stenarna i spisens östra sida. Övriga stenar låg inte i ursprungligt läge.	KG 3
1412	raseringslager	6,9x2,7-4,9	0,02-0,15	Lagret begränsas av stugans syll. Det innehåller raseringsmassor uppblandat med det påförda lagret 1825 som legat under stugans plankgolv.	Hus II
1524-1614	tegel i spis	0,30x0,14	0,08	Tegelstenar som ingått i konstruktion av spis och rökgång. Några var kompletta, de flesta var mer eller mindre söndriga.	KG3
1621	tegelkross vid spis		saknas		KG3
1632-1693	träreglar	1,0-2,5 x 0,10-0,20	0,03-0,05	Rester av 9 golvreglar, starkt förmultnade.	Hus II
1701	Tegel i spis			Se 1524-1614	KG3
1722	Tegel i spis			Se 1524-1614	KG3
1727	Tegelsten	0,30x0,14	0,08	Lös sten i sekundärt läge	Hus II
1746	träregel	0,50x0,10	0,03	Rest av regel, sannolikt ur position	Hus II
1751	raseringslager	2,0x1,4	0,06	Intill spis, bestående till stor del av smuligt murbruk och fragmentariskt tegel	Hus II
1763	konstruktionslager	1,3x0,3	0,07	Lera med mindre bitar av tegelstenar. Lagd mot den inre västra kanten i spisen.	Hus II
1773	Golvlag?	2,9x2,7	0,03-0,10	Hårt packat, mörkt lager av grusig silt, med inslag av kol, trä, tegelkross och glasskärvor. Ansluter till spisgrunden i väster och avgränsas av berggrunden i norr. Lagret tjockast i väster, tunnare därefter ut mot öster.	Hus II

Knr	Typ	Storlek (m)	Djup/höjd (m)	Beskrivning	Kontext-grupp
1793	utjämningslager	3,4x1,6	0,03-0,07	Mörkbrun, humös silt med en del fragmentariskt trä. Enstaka glasskärvor. Lagret fyllde ut svackor i berget.	Hus II
1806	konstruktionsdetalj	0,9x0,5	0,20	Botten av bakugn. Fyra tegelstenar ställda på sina långsidor bildar en kant mot spismuren. Vid denna kant låg två skikt av tegelstenar med ena kortsidan mot kanten. Skikten var sammanfogade med murbruk. Under teglet fanns ett tunt lager av lera ovanpå naturligt berg.	Hus II
1818	träregel	2,4x0,15	0,05	Förmultnad rest, parallell med 1667	Hus II
1825	utfyllnadslager	7,0x6,5	0,05-0,40	Lager från grundläggningen. Det har påförts för att jämna ut berget där stugan anlagts. Relativt homogent lager av humös silt med viss inblandning av sand. I öster möter lagret naturlig morän.	Hus II

Bilaga 3. Fyndtabell

Fnr	sakord	material	datering	övrigt
799	mynt	koppar	1666	½ öre
1714	mynt	koppar	1776	2 öre sm
1715	pärta	glas		oval, halva kvar, gulbrun
1772	pollett?	koppar		mycket korroderad
1805	mynt	koppar	1819-	½ skilling

